

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

από τον Σάββα Γ. Ρομπόλη

Χρήστος Μπάγκαβος, 2003, *Δημογραφικές μεταβολές, αγορά εργασίας και συντάξεις στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα, Gutenberg, 406 σελ..

Στο βιβλίο αυτό εξετάζονται και αναλύονται διεξοδικά ορισμένες πτυχές ενός γενικότερου προβληματισμού αναφορικά με τις κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις των δημογραφικών εξελίξεων στις χώρες που αποτελούσαν την Ευρωπαϊκή Ένωση πριν από τις πρόσφατες αποφάσεις για τη διεύρυνσή της σε 25 μέλη. Στοχεύει κυρίως να αναδείξει τα βασικά χαρακτηριστικά των μελλοντικών δημογραφικών αλλαγών σχετικά με την κατά ηλικία δομή του πληθυσμού των κρατών-μελών δίνοντας συχνά ιδιαίτερη έμφαση στην περίπτωση της Ελλάδας. Στο βιβλίο μελετώνται με τρόπο αναλυτικό και συστηματικό οι επιπτώσεις που μπορούν να προκύψουν από τις αλλαγές αυτές τις επόμενες δεκαετίες σε δύο σημαντικούς τομείς της κοινωνικο-οικονομικής μας οργάνωσης: α) την αγορά εργασίας και β) τα συστήματα συνταξιοδότησης. Επίσης επιδιώκεται μια προσέγγιση των δημογραφικών ζητημάτων μέσα από μια «ψύχραιμη οπτική» η οποία στοχεύει σ' έναν συστηματικό και πολύπλευρο προβληματισμό που συνδυάζει τις δημογραφικές

αλλαγές με τις κοινωνικο-οικονομικές τους επιπτώσεις και καταλήγει στην ανάγκη χάραξης πολιτικών με απώτερο σκοπό τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και τον περιορισμό των ανισοτήτων.

Το βιβλίο αποτελείται από 4 κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο («Δημογραφία και πληθυσμός») γίνεται αρκετά εκτενής αναφορά στις βασικές αρχές και τα εργαλεία ανάλυσης που χρησιμοποιούνται συνήθως για τη μελέτη των πληθυσμών. Η αναφορά αυτή, χωρίς να επιδιώκει την πλήρη περιγραφή των εργαλείων δημογραφικής ανάλυσης, στοχεύει στην κατανόηση των βασικών αρχών που διέπουν την επιστήμη (δημογραφία) αλλά και το αντικείμενο που πραγματεύεται (πληθυσμός). Εστιάζεται στην περιγραφή, ανάλυση και κατανόηση των μηχανισμών που καθορίζουν τη δομή και τη διαχρονική εξέλιξη ενός πληθυσμού. Ξεκινώντας από τη μελέτη της αύξησης του πληθυσμού και της ετήσιας μεταβολής του, προχωρά στην παράθεση και ανάλυση των εργαλείων μέτρησης της γονιμότη-

τας, της γεννητικότητας και της θνησιμότητας. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στην ανάδειξη της σημασίας της κατά ηλικία δομής του πληθυσμού για τις μελλοντικές μεταβολές του. Για το λόγο αυτό εξετάζεται διεξοδικά η αναπαραγωγή και η δυναμική ενός πληθυσμού και διαχωρίζεται ο σχετικά διακριτός ρόλος της γονιμότητας, της θνησιμότητας και της κατά ηλικία δομής για τις βραχυπρόθεσμες, τις μεσοπρόθεσμες, και τις μακροχρόνιες μεταβολές του. Επίσης παρουσιάζονται και αναλύονται τα βασικότερα πρότυπα πληθυσμών (στάσιμος και σταθερός πληθυσμός) καθώς και η επίπτωση της μετανάστευσης στη δυναμική των πληθυσμών. Τέλος, παρατίθενται οι βασικοί δείκτες αναφορικά με την κατά ηλικία δομή του πληθυσμού, οι οποίοι πολύ συχνά χρησιμοποιούνται και εφαρμόζονται στα επόμενα κεφάλαια.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύονται οι «Δημογραφικές εξελίξεις και προοπτικές στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελλάδα». Η επιλογή για τη μελέτη των δημογραφικών εξελίξεων, στα πλαίσια των χωρών που αποτελούσαν την Ευρωπαϊκή Ένωση πριν από την πρόσφατη διεύρυνση, προέκυψε από τη διαθεσιμότητα συγκρίσιμων δημογραφικών δεδομένων για μια μακρά χρονική περίοδο καθώς και από την ύπαρξη αρκετών κοινών χαρακτηριστικών που διέπουν την οργάνωση της αγοράς εργασίας και της κοινωνικής ασφάλισης στις χώρες αυτές. Η σύντομη αναφορά στις δημογραφικές εξελίξεις κατά τη μεταπολεμική περίοδο δεν αποσκοπεί

στην αναλυτική παρουσίαση των διαχρονικών μεταβολών της γονιμότητας, της θνησιμότητας και της μετανάστευσης, αλλά στοχεύει να αναδείξει τη σημασία των μεταβολών αυτών για τις μελλοντικές αλλαγές στην κατά ηλικία δομή του πληθυσμού των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ουσιαστικά το κύριο βάρος δίνεται στις προοπτικές εξέλιξης του πληθυσμού των χωρών στο πρώτο μισό του 21ου αιώνα και κυρίως στις αναπόφευκτες μεταβολές σχετικά με την κατά ηλικία δομή του πληθυσμού. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην περίπτωση της Ελλάδας μέσα από τη χρήση ενός εναλλακτικού σεναρίου εξέλιξης του πληθυσμού το οποίο στοχεύει να αναδείξει τη σημασία της μετανάστευσης για τις μελλοντικές δημογραφικές εξελίξεις.

Η ανάλυση έχει ως σημείο εκκίνησης το γεγονός ότι στις αρχές του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα το δημογραφικό τοπίο της ΕΕ παρουσίαζε σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών. Ο διαχωρισμός μεταξύ των μεσογειακών χωρών της ΕΕ και των υπολοίπων ήταν παραπάνω από εμφανής. Παρόλα αυτά, με την πάροδο του χρόνου, οι διαφορές συρρικνώθηκαν σημαντικά. Στις τελευταίες τρεις δεκαετίες παρατηρήθηκε μια σύγκλιση των εξελίξεων με τρία χαρακτηριστικά: τη μείωση και διατήρηση της γονιμότητας σε χαμηλά επίπεδα, την ανάκτηση της υστέρησης που υπήρχε σε ορισμένες χώρες σχετικά με τη θνησιμότητα και το προσδόκιμο επιβίωσης και, τέλος, τη διεύρυνση του ρόλου της μετα-

ναστευτικής εισροής ως συνιστώσας της μεταβολής του συνολικού πληθυσμού.

Οι μεταβολές αυτές στα τρία βασικά δημογραφικά φαινόμενα οδηγούν διαχρονικά σε μια σύγκλιση των μελλοντικών εξελίξεων σχετικά με το συνολικό μέγεθος και την κατά ηλικία δομή του πληθυσμού των χωρών της ΕΕ. Αν και το χρονοδιάγραμμα και η ένταση των εξελίξεων θα είναι ως ένα βαθμό διαφορετικά, το δημογραφικό πλαίσιο των επόμενων δεκαετιών θα παρουσιάζει κάποια κοινά χαρακτηριστικά τα σημαντικότερα από τα οποία μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: α) ασθενείς μεταβολές και πιθανή μείωση του μεγέθους του συνολικού πληθυσμού, β) σχετική στασιμότητα και πιθανή μείωση του μεγέθους του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας, γ) ασθενέστερες μεταβολές του αριθμού των νέων χωρίς παρόλα αυτά να αποκλείεται η περαιτέρω μείωσή του, δ) αύξηση του αριθμού των ηλικιωμένων, ε) αύξηση της γήρανσης του συνολικού πληθυσμού και του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας και στ) σημαντική αύξηση της δημογραφικής εξάρτησης των ηλικιωμένων.

Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, το εναλλακτικό σενάριο εξέλιξης το οποίο υιοθετείται στοχεύει να αναδείξει το ρόλο της μετανάστευσης για τις μελλοντικές αλλαγές του μεγέθους του συνολικού πληθυσμού καθώς και τις αναπόφευκτες μεταβολές στην κατά ηλικία δομή του. Από την ανάλυση προκύπτει ότι τις επόμενες δεκαετίες, εν απουσία με-

ταναστευτικών ρευμάτων εισροής, ο συνολικός πληθυσμός θα μπορούσε να διατηρηθεί σταθερός μόνο υπό την προϋπόθεση ότι στο πολύ άμεσο μέλλον θα υπάρξει σημαντική ανάκαμψη των γεννήσεων, γεγονός το οποίο με τις παρούσες συνθήκες φαντάζει μάλλον απίθανο. Συνεπώς, ένας πιθανός στόχος για αύξηση του συνολικού μεγέθους του πληθυσμού της Ελλάδας τις επόμενες δεκαετίες χωρίς την ύπαρξη καθαρής μεταναστευτικής εισροής καθίσταται μάλλον ανέφικτος. Σε ένα δεύτερο επίπεδο εκτιμάται το κατά πόσο η συνέχιση των μεταναστευτικών ρευμάτων προς την Ελλάδα μπορεί να αποτρέψει τις σημαντικές αλλαγές στην κατά ηλικία δομή του πληθυσμού. Από την ανάλυση προκύπτει αβίαστα ότι, αν και η μεταναστευτική εισροή δεν μπορεί παρά να έχει μια θετική επίδραση στην ηλικιακή ανισορροπία του πληθυσμού της Ελλάδας τα επόμενα χρόνια, οι σημαντικές αλλαγές στην κατά ηλικία δομή θα πρέπει να θεωρούνται αναπόφευκτες, στο βαθμό που οι αλλαγές αυτές θα επέλθουν ως αποτέλεσμα της σημεινής κατά ηλικία δομής του πληθυσμού.

Στο τρίτο κεφάλαιο, με τίτλο «Δημογραφικές αλλαγές και επιπτώσεις για την αγορά εργασίας», εξετάζεται η σημασία της αναμενόμενης στασιμότητας και της σταδιακής μείωσης του μεγέθους του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας για την αγορά εργασίας των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ουσιαστικά η εξέλιξη αυτή οδηγεί σε συρρίκνωση των διαθέσιμων αποθεμάτων

εργατικού δυναμικού αλλά και γενικότερα των αποθεμάτων μη-απασχολούμενου πληθυσμού, θέτοντας έτσι υπό αμφισβήτηση τη δυνατότητα μακροχρόνιας κάλυψης των αναγκών της οικονομίας σε εργασία. Επιπρόσθετα, η αναπόφευκτη γήρανση του εργατικού δυναμικού σχετίζεται με την ικανότητα προσαρμογής της αγοράς εργασίας σε συνθήκες οι οποίες θα υπαγορεύουν τη διατήρηση των ηλικιωμένων εργαζομένων στην απασχόληση για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από ό,τι στο πρόσφατο παρελθόν.

Η σχέση μεταξύ της δημογραφικής συρρίκνωσης και των προοπτικών μιας μακροχρόνιας κάλυψης των αναγκών της οικονομίας σε εργασία αναλύεται μεθοδολογικά μέσα από διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης (χρήση σεναρίων εξέλιξης της απασχόλησης, επίτευξη συγκεκριμένων στόχων για αύξηση της απασχόλησης ή ακόμη εκτίμηση της μέγιστης απασχόλησης από την πλευρά της προσφοράς με βάση την κατά ηλικία και φύλο διάθρωση του πληθυσμού καθώς και των μέγιστων ποσοστών απασχόλησης) των οποίων τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα σχολιάζονται διεξοδικά.

Τα αποτελέσματα φανερώουν ότι, αν και οι διαφορές μεταξύ των χωρών είναι αρκετά σημαντικές, αργά ή γρήγορα οι μεταβολές του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας, σε συνδυασμό με το μέγιστο επίπεδο των ποσοστών απασχόλησης, οδηγούν σταδιακά σε αδυναμία αύξησης του απασχολούμενου πληθυσμού λόγω της μη ύπαρξης διαθέσιμων

αποθεμάτων του μη-απασχολούμενου πληθυσμού. Ουσιαστικά όσο ο στόχος για αύξηση της απασχόλησης σε μια συγκεκριμένη περίοδο είναι υψηλός, τόσο οι προοπτικές για ενδεχόμενη αύξηση της την επόμενη περίοδο συρρικνώνονται. Και αυτό γιατί ο πληθυσμός σε ηλικία εργασίας παύει να αυξάνει και γηράσκει, ενώ ταυτόχρονα τα ποσοστά απασχόλησης αυξάνουν τείνοντας προς τα μέγιστα επίπεδα.

Γενικά, αν και βραχυπρόθεσμα η μείωση της ανεργίας θα πρέπει να αποτελεί το βασικό στόχο των πολιτικών που ασκούνται στην αγορά εργασίας η προοπτική συρρίκνωσης του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας, δημιουργεί την ανάγκη για μια μελλοντική ενεργοποίηση των αποθεμάτων εργατικού δυναμικού προκειμένου να εξασφαλιστεί η μακροχρόνια κάλυψη των αναγκών της οικονομίας σε εργασία αλλά και να καλυφθούν, στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό, οι αυξανόμενες ανάγκες χρηματοδότησης του ασφαλιστικού συστήματος. Όμως, με δεδομένο ότι τα ποσοστά συμμετοχής στην αγορά εργασίας συνδέονται με διαφορετικούς παράγοντες σε σχέση με την ηλικία και το φύλο των ατόμων και ότι η γήρανση του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας και του εργατικού δυναμικού φαντάζει αναπόφευκτη, η αύξηση της συμμετοχής των ατόμων στην αγορά εργασίας προϋποθέτει σημαντικές αλλαγές στον τομέα των πολιτικών που συνδέονται με την εκπαίδευση, την αγορά εργασίας, την οργάνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και

τη διαδικασία παροχής ίσων ευκαιριών σε άνδρες και γυναίκες. Η εμπειρία των χωρών που παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά συμμετοχής στην αγορά εργασίας φανερώνει την αναγκαιότητα για υπέρβαση των εμποδίων που υπάρχουν μεταξύ ηλικίας και συμμετοχής ή/και φύλου και συμμετοχής.

Στο τέταρτο κεφάλαιο («Δημογραφικές εξελίξεις και κοινωνική ασφάλιση: Η περίπτωση του συνταξιοδοτικού συστήματος») επιχειρείται μια ανάλυση των σχέσεων που συνδέουν τις μεταβολές στην κατά ηλικία δομή του πληθυσμού με τις δυνατότητες μιας μακροχρόνιας κάλυψης των συνταξιοδοτικών δαπανών. Η ανάλυση στοχεύει να αναδείξει την ανάγκη αντιμετώπισης των αρνητικών επιπτώσεων που προκαλούν οι δυσμενείς δημογραφικές εξελίξεις στο ασφαλιστικό σύστημα, εξετάζοντας ταυτόχρονα τη σημασία και άλλων παραγόντων όπως η οικονομική διεύρυνση, η απασχόληση, η παραγωγικότητα και η αύξηση του ενεργού βίου για την οικονομική ισορροπία και τη βιωσιμότητα του συστήματος. Στοχεύει επίσης στην κατανόηση της πραγματικής σημασίας της πρόκλησης που δημιουργεί η γήρανση του πληθυσμού: πρόκληση η οποία σχετίζεται άμεσα με το στόχο που θέτει μια κοινωνία σχετικά με το μελλοντικό επίπεδο διαβίωσης το οποίο επιθυμεί να εξασφαλίσει στους αυριανούς συνταξιούχους, που θα ανησυχούν για τη χρηματοδότηση των συντάξεών τους από τους απασχολού-

μενους-ασφαλισμένους, αφού το επίπεδο απασχόλησης αυξάνεται με βραδύτερο ρυθμό από αυτό της αύξησης του αριθμού των συνταξιούχων. Παράλληλα, οι απασχολούμενοι-ασφαλισμένοι ανησυχούν για τη χρηματοδότηση των συντάξεών τους, μετά από κάποια χρόνια που θα είναι συνταξιούχοι, αφού τουλάχιστον στον ορίζοντα της τρέχουσας δεκαετίας δεν προβλέπεται η αποτελεσματική καταπολέμηση της ανεργίας. Ακριβώς αυτή η ανησυχία των νέων και ηλικιωμένων κοινωνικών ομάδων του πληθυσμού εκφράζει στη ουσία την «πάλη των γενεών» στον πυρήνα της οποίας συνυπάρχει η αντίφαση μεταξύ αλληλεγγύης των γενεών και κοινωνικής αβεβαιότητας.

Παίρνοντας ως παράδειγμα την Ελλάδα, η περίπτωση της οποίας αναλύεται διεξοδικά μέσα από διαφορετικές και εναλλακτικές προσομοιώσεις, εξετάζεται το εύρος των απαραίτητων προσαρμογών στις μεταβλητές και τις παραμέτρους του συστήματος προκειμένου, υπό το βάρος της αναπόφευκτης αύξησης του δείκτη δημογραφικής εξάρτησης, να εξασφαλιστεί η μακροχρόνια βιωσιμότητά του. Προκειμένου να διαφανεί η σημασία των, ως ένα βαθμό, διαφορετικών δημογραφικών αλλαγών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η σημασία τους για το μέλλον του συνταξιοδοτικού συστήματος, η περίπτωση της Ελλάδας συγκρίνεται με αυτή της Γαλλίας και της Ιρλανδίας.

Η ανάλυση που παρουσιάζεται στο τέταρτο αυτό κεφάλαιο καταλήγει σε κάποια βασικά συμπεράσματα. Ουσιαστικά, η βιωσιμότητα του αναδιανεμητικού συστήματος απαιτεί έναν πλήρη καθορισμό των στόχων του συστήματος σε ό,τι αφορά το επίπεδο σύνταξης και το εισόδημα των συνταξιούχων. Εάν επιδιώκουμε τη διαχρονική σταθερότητα των σχετικών επιπέδων διαβίωσης μεταξύ εργαζομένων και συνταξιούχων, τότε γίνεται φανερό ότι, σ' ένα πλήρες αναδιανεμητικό συνταξιοδοτικό σύστημα στο οποίο η διαχρονική διεύρυνση της δημογραφικής γήρανσης είναι τόσο σημαντική ώστε δεν μπορεί να αντισταθμιστεί από την αύξηση της απασχόλησης, καθίσταται αδύνατη η ταυτόχρονη διατήρηση των παρακάτω συνθηκών: α) σταθερότητα των ποσοστών εισφοράς, β) σταθερότητα της ηλικίας συνταξιοδότησης, γ) σταθερότητα του σχετικού επιπέδου διαβίωσης των συνταξιούχων και δ) διατήρηση του πλήρους αναδιανεμητικού χαρακτήρα του συστήματος.

Τέλος, εξετάζεται η φιλοσοφία και η στόχευση κάποιων πρόσφατων ρυθμίσεων αναφορικά με τη χρηματοοικονομική ισορροπία και τη βιωσιμότητα των συνταξιοδοτικών συστημάτων των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όπως προκύπτει, η λύση στο συνταξιοδοτικό πρόβλημα, ανεξάρτητα από το εάν πρόκειται για ένα αναδιανεμητικό ή ένα κεφαλαιοποιητικό σύστημα, προϋποθέτει τον καθορισμό ενός στόχου για την αυριανή κοινωνία

την οποία επιθυμούμε. Θέλουμε μια κοινωνία στην οποία οι «απόμαχοι» της εργασίας θα λαμβάνουν ένα εισόδημα αισθητά διαφοροποιημένο από αυτό που είχαν κατά την περίοδο του ενεργού τους βίου; Εάν όχι, σε ποιο βαθμό μπορούμε να αποδεχθούμε ότι η καταβολή εισφορών ή φόρων στη διάρκεια του ενεργού μας βίου δεν αποτελεί παρά μια πρόσκαιρη παραίτηση από ένα επιπλέον εισόδημα το οποίο θα λάβουμε αργότερα με τη μορφή συνταξιοδότησης; Επιδιώκουμε μια κοινωνία στην οποία η αύξηση της μέσης διάρκειας ζωής θα συμβαδίζει με την αύξηση του ενεργού βίου, προκειμένου το εισόδημα εργαζομένων και συνταξιούχων να βελτιώνεται συνεχώς ή προτιμούμε μεγαλύτερη χρονική διάρκεια μη ενεργού βίου με χαμηλότερο, αν και αυξανόμενο, εισόδημα;

Επομένως, είναι φανερό ότι η πιο αναγκαία διαρθρωτική πολιτική δεν είναι η απελευθέρωση της αγοράς εργασίας, αλλά είναι η οικονομική ανάπτυξη και η αύξηση της απασχόλησης. Είναι η αναδιανομή του εισοδήματος και η μείωση του χρόνου εργασίας χωρίς μείωση των αποδοχών. Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι στις σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές και τεχνολογικές συνθήκες παραγωγής η νεωτερικότητα ορίζεται με την ανάπτυξη και την απασχόληση και ο αναχρονισμός ορίζεται με τον αποκλεισμό και την κοινωνική περιθωριοποίηση. Πράγματι, στο πλαίσιο αυτό, η οικονομική και κοινωνική επιλογή, η οποία αποτελεί στην ουσία τη νέα πρόκληση του

εικοστού πρώτου αιώνα, συνίσταται στη διαμόρφωση ενός ρεύματος σκέψης για την ενδυνάμωση της κοινωνικής αλληλεγγύης και ενός συστήματος προσδοκιών για την καταπολέμηση της κοινωνικής αβεβαιότητας.

Από την άποψη αυτή, το βιβλίο του Χ. Μπάγκαβου διερευνά με αναλυτική διεισδυτικότητα και τεκμηριωμένη επιχειρηματολογία τις αντιφάσεις και τις παραμέτρους των δημο-

γραφικών μεταβολών, των εξελίξεων στην αγορά εργασίας και των συντάξεων στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, αναδεικνύοντας παράλληλα τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την ενδυνάμωση της κοινωνικής αυτοπεποίθησης και αλληλεγγύης.

Σάββας Γ. Ρομπόλης

Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου